müfterik ilmi, kitâbetü'l-hadîs, rivayeti kabul edilen veya reddedilenler, tahammül yolları, hadiste lahn ve bunun tashihi, mâna ile rivayet, hadislerdeki çelişkileri giderme yolları, müzakere, rivayet âdâbı, muhaddisin uyması gereken hususlar, hadis imlâ meclisleri ve kitap tasnifi konularıdır (Râmhürmüzî, neşredenin girişi, s. 26-35). Her konu önce Hz. Peygamber'den gelen rivayetler, ardından sahâbe ve tâbiînin görüş ve uygulamaları, daha sonra ulemânın görüşleri ışığında ele alınmıştır. Eserde rivayet âdâbı ile senede dair hususlar üzerinde fazlaca durulmuşsa da daha sonraları hadis ilmine dahil edilen konular yanında bunların oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Önceki devirlerin usule dair birikiminin bu kitapta bir araya getirilmesi onun bu sahada kaleme alınan ilk eser olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Kitapta rivayet geleneği esas alınmış, mantıkî tahlillerin yerine ele alınan konulardaki merfû, mevkūf ve maktû' rivayetler çok defa senedleriyle sıralanmış ve fiilî uygulamalara işaret edilmiştir. Son kısımlarda konular senedsiz zikredilmiştir. Müellif eserini talebelerine imlâ etmiş, pek çok muhaddis ondan rivayet icâzeti almıştır. Nüshalarda râviler hocalarından söz ederken çoğunlukla Kādî unvanını, bazan Ebû Muhammed künyesini, nâdiren de İbn Hallâd ve Hasan b. Abdurrahman isimlerini kullanmışlardır.

Zehebî ve İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-Muḥaddiṣü'l-fâṣıl*'ın hadis usulü alanında yazılan ilk eser olabileceğini söylemeleri tartışmalara yol açmıştır. Ancak eserin, usul konularının önemli bir kısmını ele almasa bile sadece hadis usulüne tahsis edilmesi sebebiyle ilk olma özelliğini taşıdığı, daha önce Tirmizî ve Şâfiî gibi âlimlerin eserlerinde usul meselelerine yer verilmekle beraber başka ilim dallarına ait konuların da bu kitaplarda yer aldığı ileri sürülmüş ve bu çalışmanın alanın ilk eseri olduğu görüşü savunulmuştur.

Konuları delilleriyle ortaya koyma düşüncesiyle eserde pek çok hadise, bu arada bazı zayıf ve mevzû rivayetlere de yer verilmiştir (Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, I, 126-127; Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî, I, 348). Kitaptaki hadislerin büyük bir kısmı tasnif dönemi eserlerinde de bulunmakla beraber müellif çok defa hadislerin babla ilgili kısımlarını vermekle yetindiği için meşhur musanneflerdeki rivayetlerle *el-Muḥaddiṣü'l-fâṣıl*'da yer alanlar arasında zaman zaman lafız farklılıkları meydana gelmiştir.

Muhammed Accâc el-Hatîb, kütüphanelerde ondan fazla nüshası bulunan eseri dört nüshasını esas alıp çeşitli fihristler eklemek suretiyle neşretmiştir (Beyrut 1391/1971, 1404/1984). Leonard Librande, *Contrast in the Two Earliest Manuals of Ulum al-Hadith - The Beginning of the Genre* adıyla bir doktora tezi yapmış (Montreal 1976) ve bu çalışmasında Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Ma'rifetü 'ulûmi'l-ḥadîs*'i ile *el-Muḥaddiṣü'l-fâṣıl*'ı mukayese etmiştir. İzzet Tosun da *Dirâyetü'l-hadîs İlminin Doğuşu ve el-Muhaddisü'l-fâsıl* ismiyle bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1986, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Râmhürmüzî, *el-Muḥaddiṣü'l-fâṣıl* (nşr. M. Accâc el-Hatîb), Beyrut 1404/1984, neşredenin girişi, tür.yer.; Zehebî, *Teẕkiretü'l-ḥuffâẓ*, III, 905-906; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVI, 73-74; a.mlf., *Mîzânü'l-i'tidâl*, I, 126-127; Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî, *Naṣbü'r-râye* (nşr. M. Yûsuf el-Bennûrî), Kahire 1357, I, 348; İbn Receb, *Şerḥu 'İleli't-Tirmiẕî* (nşr. Hemmâm Abdürrahîm Saîd), Zerkā / Ürdün 1407, s. 41-42; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-naẓar Şerḥu Nuḫbeti'l-fiker*, Kahire 1352/1934, s. 2; Mahmûd et-Tahhân, *el-Ḥâfıẓ el-Ḫaṭîb el-Baġdâdî ve eṡeruhû fî 'ulûmi'l-ḥadîs*, Beyrut 1401/1981, s. 395-404; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 314; İzzet Tosun, *Dirâyetü'l-hadîs İlminin Doğuşu ve el-Muhaddisü'l-fâsıl* (yüksek lisans tezi, 1986), UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 81-91; İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 2003, s. 216; Ebû Mahfûz el-Kerîm Ma'sûmî, "Naẓarât fî Kitâbi'l-Muḥaddiṣi'l-fâṣıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î li'r-Râmhürmüzî", *el-Ba'ṣü'l-İslâmî*, XXX/6, Leknev 1985, s. 59; XXX/7 (1985), s. 91.

İBRAHİM HATİBOĞLU

MUHADRAMÛN

(المخضرمون)

Câhiliye zamanında ve İslâm döneminde yaşadığı halde Hz. Peygamber'i müslüman olarak göremeyen kimselere verilen ad.

Sözlükte "sünnet olmamak; nesebi karışık olmak" gibi anlamlara gelen **hadrame** kökünden türeyen **muhadram** kelimesi (çoğulu muhadramûn) hem Câhiliye devrinde hem İslâmî dönemde yaşamış, Hz. Peygamber hayatta iken veya vefatından sonra müslüman olmuş, ancak onu mümin olarak görememiş kimseyi ifade eder. Buna göre muhadram, sahâbî veya tâbiî olduğu kesin şekilde bilinmeyen kişi olup Resûl-i Ekrem döneminde yaşadığı için ashap arasında yer alması gerekirken onu mümin sıfatıyla göremediği için sahâbeden sayılmamıştır. Sahâbe ile görüştüğü için tâbiî sayılması mümkünse de Resûlullah devrinde yaşadığından onun vefatının ardından dünyaya gelen tâbiîlerden farklı görülmüş, bu sebeple hadisçiler tarafından sahâbe ile tâbiînden ayrı bir nesil kabul edilmiştir. Ebû Mûsâ el-Medînî'nin muhadramûnun sahâbe arasında yer alması gerektiği yolundaki görüşü ise itibar görmemiştir (İbnü'l-Mülâkkın, II, 509).

İlk dönemlerden itibaren yapılan bu terimle ilgili tariflerin ortak özelliği, muhadramûnun hem Câhiliye zamanında hem İslâm döneminde yaşamış ve İslâm'a girmiş sayılmasıdır. İhtilâf edilen önemli hususlardan biri Câhiliye devrinin bitiş ve İslâm döneminin başlangıç sınırıdır. Bir görüşe göre Câhiliye ilk vahyin geldiği 610 yılında sona ermiş, o tarihten itibaren İslâmî dönem başlamıştır. Diğer bir görüşe göre ise Câhiliye dönemi Mekke'nin fethedilmesi ve bütün Arap yarımadasının İslâm'a boyun eğmesiyle bitmiştir (Ali el-Kārî, s. 598). Muhaddisler ikinci görüşü tercih etmiş ve Mekke'nin fethinden önce kendi kavmini yahut diğer kabileleri henüz İslâmiyet'i kabul etmemiş halde görenleri muhadram saymıştır. Nitekim Müslim b. Haccâc, hicretten sonra dünyaya gelen Yüseyr b. Amr el-Kindî'yi Mekke'nin fethinden önce yaşadığı için muhadram kabul etmiştir (İbnü'l-Esîr, V, 520; Şemseddin es-Sehâvî, III, 165).

İhtilâf edilen ikinci konu ise hem Câhiliye'de hem İslâm döneminde yaşayan kişinin muhadram sayılabilmesi için Hz. Peygamber hayatta iken iman etmesinin gerekli olup olmadığıdır. İbn Kuteybe bu gibilerin Resûlullah'ın vefatının ardından, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr ise Hz. Peygamber yaşarken İslâm'a girmiş olmalarının gereğinden bahsettikleri halde müelliflerin büyük bir kısmı herhangi bir şarttan söz etmemiştir. Hz. Peygamber'i görüp onun vefatından sonra İslâmiyet'i kabul eden kimse Resûl-i Ekrem'in sohbetinde mümin olarak bulunmadığı için sahâbeden sayılmamış, hem Câhiliye hem İslâm döneminde yaşaması sebebiyle muhadram olarak değerlendirilmiştir (Ali el-Kārî, s. 599).

Muhadram kelimesine dil ve edebiyat âlimleriyle tarihçiler farklı anlamlar yüklemiş, dilciler Hz. Peygamber'le görüşüp görüşmeme, ona inanıp inanmama konusunu dikkate almadan ömrünün yarısı Câhiliye döneminde, yarısı İslâm devrinde geçen veya iki dönemde de eser veren şairlere muhadram demişlerdir. Nitekim her iki dönemde yaşadıkları ve sahâbî ol-

dukları ittifakla kabul edilen Lebîd b. Rebîa, Kâ'b b. Züheyr ve Hassân b. Sâbit gibi şahsiyetleri muhadram kabul etmişlerdir (*Tecrid Tercemesi*, Mukaddime, I, 33). Tarihçiler ise hem Emevî hem Abbâsî devletlerini görenleri muhadram (muhadramü'd-devleteyn) saymıştır. Emevî Devleti'nin son dönemiyle Abbâsî Devleti'nin ilk yıllarına yetişen Ru'be b. Accâc ile Hammâd Acred gibi şairler bunlardandır (Denevşerî, vr. 49ª; Yahyâ el-Cübûrî, s. 56).

Hadis râvisi olarak muhadramûn tâbiîn neslinin büyükleri arasında sayılmıştır. Ahmed b. Hanbel tâbiînin en faziletlilerinden söz ederken Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecda', Ebû Osman en-Nehdî ve Kays b. Ebû Hâzim gibi muhadramların adını saymıştır (Cemâleddin el-Kāsımî, s. 50). *Kütüb-i Sitte* ile İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭa*'ı, Dârimî'nin *es-Sünen*'i ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i üzerinde yapılan bir araştırmada bu eserlerde kırk üç muhadram râvinin toplam 4541 rivayetinin bulunduğu tesbit edilmiş, bunların içinde en çok hadis nakledenlerin Ebû Vâil Şakīk b. Seleme, Esved b. Yezîd en-Nehaî, Mesrûk b. Ecda', Alkame b. Kays ve Ebû Osman en-Nehdî olduğu belirtilmiştir (Bilgen, s. 155-156).

Hâkim en-Nîsâbûrî, İbnü's-Salâh, Nevevî, Zeynüddin el-Irâkī, İbn Hacer el-Askalânî, Süyûtî ve Şemseddin es-Sehâvî başta olmak üzere hadis usulüne dair eser yazanlar muhadramûnu ayrı bir başlık altında ele almış, ayrıca bu konuda bazı müstakil eserler de yazılmıştır. Müslim b. Haccâc'ın günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmeyen ve yirmi muhadram râvinin adına yer verilen (Hâkim en-Nîsâbûrî, s. 44) *Kitâbü'l-Muḫaḍramîn*'i (*Hediyyetü'l-ʿârifîn*, II, 432) bu konuda ilk eser olmalıdır. Sıbt İbnü'l-Acemî'nin *Teẕkiretü't-ṭâlibi'l-muʿallem bi-men yüḳālü innehû muḫaḍram* adlı kitabı günümüze ulaşan en kapsamlı çalışma olup burada 155 muhadram hakkında bilgi verilmektedir (Halep 1305; Delhi 1406/1985 [*Selâsü resâʾil fî uṣûli'l-ḥadîs* içinde], Riyad 1414/1994). Abdullah b. Abdurrahman b. Ali ed-Denevşerî'nin (ö. 1025/1616) *el-Beyân ve't-tebyîn fî ẕikri'l-muḫaḍramîn* adlı eserinde ise (bk. bibl.) daha önce kaleme alınmış usul kitaplarında geçen isimler tekrarlanmaktadır.

Muhadramûn konusunda en geniş bilgiyi İbn Hacer el-Askalânî *el-İṣâbe*'sinde vermektedir (*DİA*, XXII, 487). Sahâbeyi tesbit etmek maksadıyla kaleme alınan kitabın üçüncü bölümünde kadın ve erkek 1400 kadar muhadramın biyografisi yer almaktadır. Osman Bilgen, *Muhadramların Hadis İlmindeki Yeri* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1998, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Kāmus Tercümesi, III, 444-445; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳāt*, VII, 445-446; İbn Kuteybe, *el-Maʿârif* (Ukkâşe), s. 573; Hâkim en-Nîsâbûrî, *Maʿrifetü ʿulûmi'l-ḥadîs* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Haydarâbâd 1935 → Medine – Beyrut 1397/1977, s. 44-45; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ġābe* (Bennâ), V, 520; İbnü's-Salâh, *ʿUlûmü'l-ḥadîs*, s. 304-305; Nevevî, *İrşâdü ṭullâbi'l-ḥaḳāʾiḳ* (nşr. Nûreddin Itr), Beyrut 1411/1991, s. 200; İbnü'l-Mülâkkın, *el-Muḳniʿ fî ʿulûmi'l-ḥadîs* (nşr. Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey'), İhsâ 1413/1992, II, 508-511; Irâkī, *Fetḥu'l-muġîs*, s. 369-370; İbn Hacer, *el-İṣâbe* (Bicâvî), I, 4-5; a.mlf., *Nüzhetü'n-naẓar fî tavżîḥi Nuḫbeti'l-fiker* (nşr. Nûreddin Itr), Dımaşk 1413/1992, s. 111; Şemseddin es-Sehâvî, *Fetḥu'l-muġîs*, Beyrut 1403/1983, III, 162-167; Süyûtî, *Tedrîbü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Medine 1379/1959, s. 419-421; Ali el-Kārî, *Şerḥu Şerḥi Nuḫbeti'l-fiker* (nşr. M. Nizâr Temîm v.dğr.), Beyrut, ts. (Dârü'l-Erkam), s. 597-603; Denevşerî, *el-Beyân ve't-tebyîn fî ẕikri'l-muḫaḍramîn*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3651, vr. 46ª-49ª; Cemâleddin el-Kāsımî, *Ḳavâʿidü't-taḥdîs* (nşr. M. Behcet el-Baytâr), Halep 1925, s. 50; *Hediyyetü'l-ʿârifîn*, II, 431-432; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâʿiṣü'l-ḥaṣîs*, Kahire 1377/1958, s. 193-194; M. Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, İstanbul 1959, s. 74-75; *Tecrid Tercemesi*, Mukaddime, I, 32-35; Yahyâ el-Cübûrî, *Şiʿrü'l-muḫaḍramîn ve eṡerü'l-İslâm fîh*, Beyrut 1401/1981, s. 53-56; Ahmed Ömer Hâşim, *Ḳavâʿidü uṣûli'l-ḥadîs*, Beyrut 1404/1984, s. 274; Osman Bilgen, *Muhadramların Hadis İlmindeki Yeri* (yüksek lisans tezi, 1998), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 155-156; Ilse Lichtenstädter, "Muhazram", *İA*, VIII, 511; Renate Jacobi, "Mukhadram", *EI²* (İng.), VII, 516; M. Yaşar Kandemir, "el-İsâbe", *DİA*, XXII, 487.

MEHMET EFENDİOĞLU

MUHÂKALE

(المحاقلة)

Bir akid çeşidi.

Sözlükte "yeni yapraklanmış ekin; tarla" anlamlarındaki **hakl** kökünden türeyen **muhâkale** hadislerde yasaklanan bir akid çeşidi olarak zikredilir. Bazı rivayetlerde bu işlem hakl ve **hukûl** kelimeleriyle de belirtilir. İslâm hukukçuları, hadis şârihleri ve dilciler muhâkalenin terim anlamı için çeşitli açıklamalar getirmişlerdir. 1. Ekinin henüz başağı kurumadan satılması. Bu tanım hakl kelimesinin birinci anlamıyla ilişkilendirilerek yapılmıştır. Garar içeren bu akdin hükmü "meyvenin olgunlaşmadan satımı" mânasındaki muhâdaranınkiyle aynıdır. Tarım ürünlerinin henüz olgunlaşmadan, yani elde edilip edilmeyeceği kesinleşmeden satışı, beklenmeyen durumlardan kaynaklanabilecek düşmanlıklara yol açma ihtimalinden dolayı hadiste yasaklanmıştır (bk. **BEY'; GARAR; MUHÂDARA**).

2. Tarladaki taze ekinin kendi cinsinden belli ölçüdeki kurusu karşılığında götürü usulle satılması (*el-Muvaṭṭaʾ*, "Büyûʿ", 13; Müslim, "Büyûʿ", 59, 73, 76, 82-83; Tirmizî, "Büyûʿ", 14; Nesâî, "Eymân ve'n-nüẕûr", 45). Câbir b. Abdullah ve Atâ b. Ebû Rebâh'tan rivayet edilen bu tarif hakl kelimesinin ikinci mânasından hareketle yapılmıştır. Muhâkalenin hadislerde genellikle müzâbene ile birlikte zikredilmesi bu tanımı daha isabetli kılmaktadır. Muhâkaleye, trampa akdinin konusunu oluşturan aynı cinsten iki maldan birinin miktarının bilinmezliği, muhtemel eşitsizlikten kaynaklanan ribâ, garar, muhâtara, kumar gibi gerekçelerle cevaz verilmemiştir. Tarladaki ekinin hem miktarı bilinmediğinden hem büyük çoğunlukla akid esnasında tam teslim edilemediğinden faiz ortaya çıkmaktadır (bu konuyu düzenleyen hadis için bk. Müslim, "Müsâkāt", 80-81; İbn Mâce, "Ticârât", 48; Ebû Dâvûd, "Büyûʿ", 12; Tirmizî, "Büyûʿ", 23; Nesâî, "Büyûʿ", 42-44). Şâfiîler'in ifadesiyle butlânının sebebi, miktarlarında eşitlik (mümâselet) bulunduğunun bilinememesinden kaynaklanan ribâ endişesidir. Hanbelîler'e göre miktarların denkliği (müsâvât) konusundaki cehâlet fazlalık olduğunun bilinmesi gibidir (Ebü'l-Ferec İbn Kudâme, IV, 151; Burhâneddin İbn Müflih, IV, 139). Mâlikîler nazarında hükmün illeti garar, muhâtara, kumar ve -ribevî mallar için aynı cinsle trampa durumunda- ribâ şüphesidir (*el-Muvaṭṭaʾ*, "Büyûʿ", 13). Yasağa rağmen gerçekleştirilen muhâkale akdi feshedilir (Şâfiî, III, 55; İbn Abdülber, II, 321; VI, 443). Satılan malın, tarafları anlaşmazlığa ve aldanmaya sürüklemeyecek ölçüde muayyen veya bilinebilir olması şartı üzerinde İslâm hukukunda ayrıntılı şekilde durulur. Çünkü taraflar arasında anlaşmazlık doğduktan sonra onu çözmeye uğraşmaktansa başlangıçta anlaşmazlık ve aldanma sebeplerini ortadan kaldırmak esastır. Bundan dolayı mebîin miktarı, cinsi, nevi ve vasfının bilinmesi gerekir. Hanefîler vasıf ve miktarla ilgili aldanmanın bulunması halinde akdi fâsid kabul etmişlerdir. Diğer üç mezhebe göre ise söz konusu akid bâtıldır. Ancak ekin henüz tanelenmeden satılmışsa bu işlem ribevî mallardan sayılmayan sapın aynı cins hu-